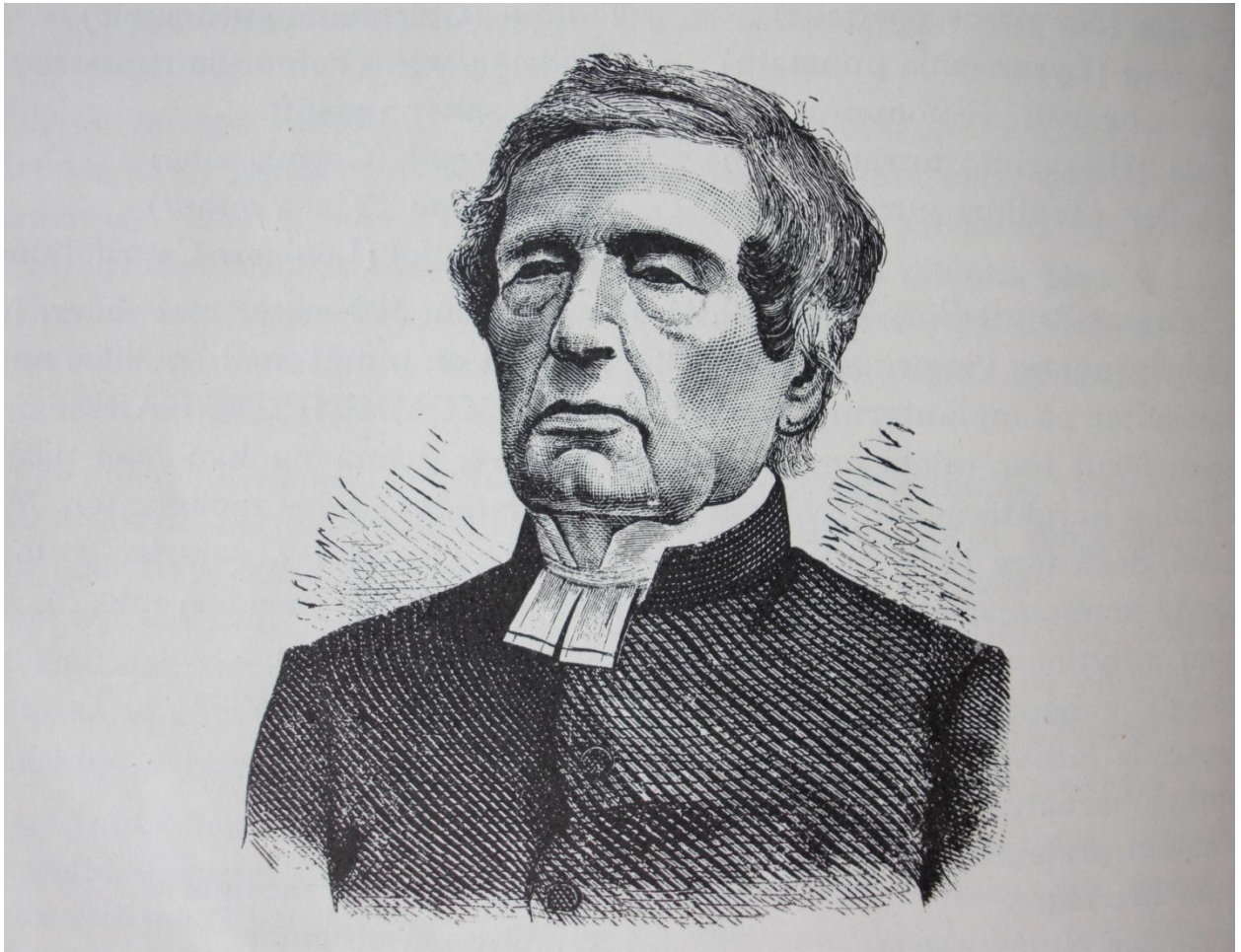

Trädgård och park vid Lundby prästgård i Viby socken - inventering och dokumentation

Delprojekt inom - Leader Mellansjöländet. Projektet "Vibybygden – värld att visa. Steg I"

Örebro 2012-09-19

Kristina Bäärnhelm

Barbro Holmlund

Innehållsförteckning

1	Bakgrund och syfte	sid 2
2	Källor	sid 3
3	Allmänt om prästgårdsträdgårdar på 1800-talet	sid 3
4	Byggnadsminnesförklaring	sid 4
5	Viby prästgårdsträdgård och arvet efter G W Gumaelius	sid 4
	G W Gumaelius	sid 4
	Vad vet vi om hur trädgården såg ut?	sid 4
	Tidslinje	sid 8
	Gumaelius trädgårdsdagbok från början av mars till slutet av juni	sid 11
	Analys av dagbok och växtinventeringar	sid 13
6	Förslag till namn på trädgårdens delar	sid 15
7	Att arbeta vidare med teoretiskt och <i>praktiskt</i>	sid 15
8	Källförteckning	sid 17
9	Bilagor	sid 18
	1 Sammanställning av 2012 års inventering (stående A1 format)	sid 18
	2 Gumaelius växtinventering – ”renskriften”	sid 19
	3 Diverse växtlistor från Gumaelius tid – kopia av original	sid 52
	4 Trädgårdsdagbok – kopia av original	sid 77
	5 Gumaelius växtinventering – kopia av original	sid 80
	6 Fotografier, entrén vid Viby prästgård	sid 94

1 Bakgrund och syfte

I Vibybygden finns många oupptäckta pärlor. Vibysjön med omnejd är ett av Örebro läns fornlämningsrikaste områden och här finns en slumrande natur- och kulturmiljö värd att upptäcka för såväl gamla som nya vibybor. En del av denna miljö är en på 1800-talet vida omskriven trädgård vid Viby församlings prästgård i Lundby. Idag återstår endast fragment av en parkanläggning som anlades av prästen och botanisten Gustav Wilhelm Gumaelius (1789-1877), vars biografi utkommer hösten 2012. Samtidigt råder idag ett stort intresse för trädgårdar och parker och man inser mer och mer deras betydelse för den stressade nutidsmänniskans hälsa och avkoppling.

Som ett led i att lyfta fram Vibys tillgångar har Föreningen Vibybygden fått EU-stöd genom Leader Mellansjölandet. Projektet "Vibybygden – värld att visa. Steg 1" inkluderar föreliggande undersökning dels av arkivmaterial och dels av spår i naturen, i syfte att inventera och dokumentera trädgården som Gumaelius en gång anlade. Tanken är att detta sedan skall kunna utgöra grunden för en framtida rekonstruktion av hela eller delar av den forna trädgården.

Eftersom det inte finns några andra offentliga parker eller trädgårdar i närheten skulle en rekonstruktion i någon form kunna locka många besökare som även skulle ha anledning att återkomma vid olika årstider. En rofylld och vacker miljö kring den flygel till prästgården som är den äldre bostaden – tänkt som pilgrims- och retreatcenter – är dessutom viktig för den som söker vila från en stressad vardag. Om föreliggande undersökning i förlängningen kan bidra till det har dess syfte mer än uppnåtts.

Benjamin Lundqvist

2 Källor

Sökandet i arkiv efter material om hur det såg ut i park och trädgård på Gumaelius tid har resulterat i att ett antal växtlistor, brev och dagböcker. Särskilt anmärkningsvärda är en 14-sidig lång växtlista med dubbla spalter från 1840-talet och en trädgårdsdagbok från 1846, båda sannolikt författade av Gumaelius. Fotografier från tiden saknas nästan helt och någon planritning över trädgård och park finns inte. Situationsplaner och kartor finns, delvis med osäker datering.

Vi har använt en översiktlig karta från mitten eller slutet av 1800-talet som motsvarar den uppfattning vi i övrigt fått av Gumaelius idé om trädgård. Två planritningar, en *”Rekonstr. av prästgården i slutet av 1800-talet”* och en annan från 1927 har gett oss en bild av hur det kan ha sett ut vid mitten av 1800-talet. Gumaelius växtinventering och odlingsdagbok från 1840-talet har varit värdefulla i vårt arbete. Liknande dokument är sällsynta och måste anses vara unika. Dessutom har en trädgårdsgrupp, inom projektet genomfört en växtinventering vid Viby prästgård, under växtsäsongen 2012.

Vi har använt boken, *Parker och trädgårdar i det gamla Närke*, författad av Rutger Sernander, professor Växtbiologiska institutionen i Uppsala från 1930-talet. Andra källor har varit allehanda brev och ett opublicerat manuskript till en bok om Gumaelius av Anne- Marie Lenander och Björn Svärd *Prosten Gustav Wilhelm Gumaelius*.

3 Allmänt om prästgårdsträdgårdar på 1800-talet

Flertalet prästgårdsträdgårdar anlades under 1800-talets första hälft. Prästen var ofta kunnig och intresserad av botanik och trädgårdsskötsel. Från 1850 och fram till ca 1950 var en dynamisk trädgårdsperiod. Kunskap spreds om anläggning och skötsel och trädgårdsintresset ökade bland ett bredare lager av befolkningen. Många präster var aktiva i hushållningssällskapet och uppmuntrade trädgårdsundervisning i skolorna. Prästgårdens trädgård fungerade som förebild för prydnadsväxt- och grönsaksodlingen.

Prästgårdarna placerades ofta högt, gärna vackert vid en sjö. Trädgårdarna anlades med inspiration från herrgårdsträdgårdarna men med en egen självständig stil. Fyra delar kan sägas vara typiska för prästgårdsträdgården, allén – rundeln framför gården – en köksträdgård – en lustpark. Allén leder mot en gräsrundel framför huvudbyggnaden, i centrum av rundeln en stor blomsterrabatt eller ett ståtligt vådräd. Platsen direkt framför huset tjänar som samlingsplats med bänkar och gott om utrymme. Rundeln omges av en väl tilltagen grus- eller sandplan flankerad av vildängar med körsbärsträd och vårlökar på båda sidor. I vildängarna slingrar sig sandade gångar och här och där syns rosenrabatter. På sidan eller snett bakom huset breder parken ut sig, med lusthus och doftande bersåer. Bakom huset en stor köksträdgård i fyrkantiga kvarter och en fruktträdgård med äpplen, päron, körsbär och plommon.

4 Byggnadsminnesförklaring

I ett Länsstyrelsebeslut från 2011 är Viby församlings prästgård i Lundby förklarat som byggnadsminne. Trädgården omfattas inte direkt av beslutet men trädgården och parken nämns, där står ”Han skapade under sin tid en mycket känd park- och trädgårdsanläggning vid prästgården, rester av denna anläggning finns idag bevarade, huvudsakligen söder om den gamla prästgården, den södra flygeln.”

5 Viby prästgårdsträdgård och arvet efter G W Gumaelius

Gustav Wilhelm Gumaelius

Gumaelius tillträdde pastoratet i Viby 1833 och kom att leva där i 19 år. 1853 flyttade familjen till Örebro. Gustav Wilhelm Gumaelius dog den 22 november 1877. Gumaelius var docent i grekiska och ledamot av Vetenskapsakademien och Musikaliska akademien. Han var engagerad i många olika samhällsfrågor, som till exempel skola och fattigvård. Han var författare, politiker, präst, sekreterare i Hushållningssällskapet samt redaktör för Svenska trädgårdsföreningens tidning *Tidskrift för trädgårdsodling och blomsterskötsel (grundad 1841)*. Han experimenterade med mullbärsträd och silkesmaskodling, potatisodling och växelbruk. Trädgården och parken vid prästgården i Viby blomstrade under Gumaelius tid.

I hushållet i prästgården fanns hushållerska, ett par drängar, ett par pigor och en tjänstgosse till trädgård och jordbruk.

Vad vet vi om hur trädgården såg ut?

Det finns inte någon planritning från Gumaelius tid men kartan nedan ger sannolikt en översiktlig bild av hur det såg ut (bild 1). Vi kan se hur byggnader är placerade och stäckningen av vägar och gångar. Denna *Karta öfver Kyrkoherdebostället LUNDBY* är inte daterad men antas vara från mitten eller senare delen av 1800-talet (området där prästgården ligger heter Lundby och gården har genom åren kallats både Lundby prästgård och Viby prästgård, idag överväger det senare namnet). Kartan visar element som är beskrivna i de källor vi tagit del av. Den ser ut att vara i Gumaelius anda, med den engelska stilen och dess naturliga och mjuka former som förebild.

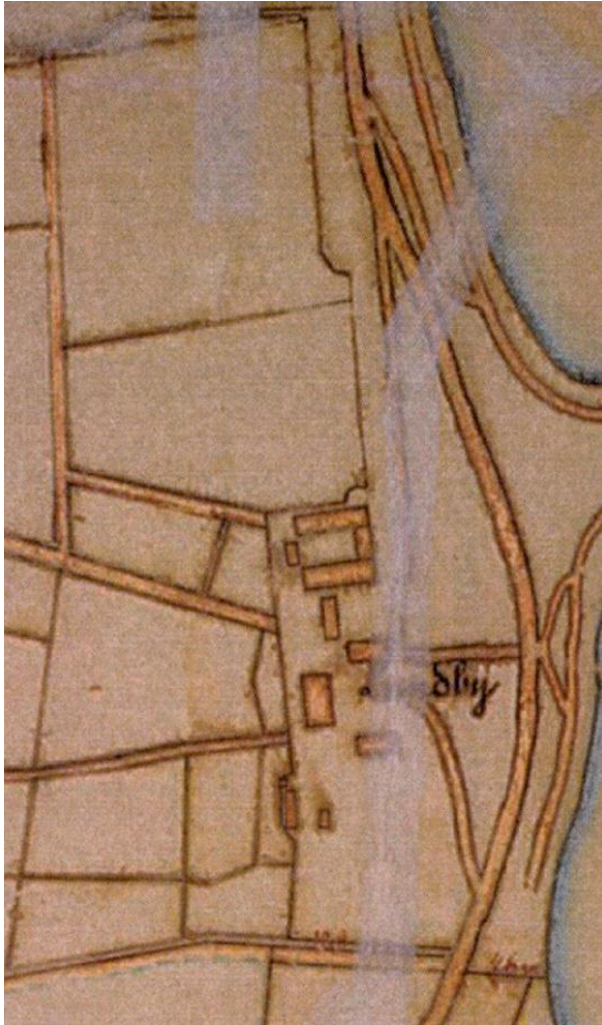

Bild 1 Kartan visar en översikt av park och trädgård på Gumaelius tid. Lägg märke till byggnader och gångar.

Rutger Sernander, professor Växtbiologiska institutionen i Uppsala har skrivit boken *Parker och trädgårdar i det gamla Närke*. Han besöker Viby den 15 juni 1931. Han skriver att parken och trädgården vid Lundby prästgård sluttar ner mot Vibysjön i öster. Trädgården ligger ovanför landsvägen och den egentliga parken mellan vägen och sjön. R Sernander skriver i sin bok om Gumaelius dotterdotter Tyra Brandelius som skildrat morfaderns kärlek till trädgården *"På båda sidor om den breda gången som gick ner till sjön hade om sommaren tusentals rosor i alla färgnyanser, från gräddvita till djupt så röda att de verkade nästan svarta. Han mindes ännu sin stolthet och glädje då han äntligen lyckats få fram dem"*. Den breda gången ner mot sjön, som Tyra Brandelius skriver om kan man se på kartan, bild 1. I trädgården finns fortfarande olika sorters rosor som man kan se på inventeringskartan, bilaga 1.

Trädgårdens långsträckt del i nord-sydlig riktning är parkartad med framförallt ask, alm och lönn. Där kring en ask hittade Sernander ett område med Rosmarin-benved, *Euonymus nana* och skärblomstrig liljekonvalj, *Convallaria majalis* 'Rosea', som han ansåg skyddsvärda och som fortfarande finns kvar. Förutom knölklocka, finner han också Trubbhagtorn, *Crataegus*

monogyna, trollsmultron, *Potentilla rupestris*, (*Drymocallis rupestris*), Kvastspirea, *Spirea chamedryfolia*. Han skriver, " Ingen annan än en botanist eller driven växtamatör kan tänkas sammansätta ett sådant bestånd."

Runt gårdsplanen växte på 1930-talet häckspirea, rosenry, slån och snöbärsbuskar. Lite varstans växte akleja, blåhallon, haverrot, kirskål, knölklocka, nattviol, Tyringe - potentilla (en fingerört), vilda jordgubbar (*Fragaria elatior*, parksmultron). Enligt Hamnströms flora 1852, fanns flera videarter t ex rödvide, och spetsdagvide i Viby, växter som var populära i trädgårdarna på Gumaelius tid.

1800-talets prästgårdar hade som tidigare nämnts ofta en rundad gräsmatta framför entréen med ett vårdträd eller en blomstergrupp i mitten. Vi vet inte säkert men förmodligen fanns en sådan rundel även framför prästgården i Viby. Förutom bild 2 där vi ser entréen till prästgården finns ytterligare bilder med samma motiv av senare datum (bilaga 6).

Bild 2 Den äldsta bilden vi har tillgång till som visar prästgården och gårdsplanen. Lägga märke till samlingsplatsen framför huset och den dekorativa rundeln. Bilden är från mitten - slutet av 1800-talet.

Parken mellan vägen och sjön var en skuggig lund med ståtliga almar, askar och lönnar. På marken växte på 30-talet mest det vi betecknar som ogräs, kirskål, knölklocka, svalört o s v. Den enda växt som enligt Sernander skulle kunna vara inplanterad i parken av Gumaelius är "potentilla" (flerfingerörter) skriver Sernander, kanske menar han ölandstok som tidigare hörde till släktet under namnet *Potentilla fruticosa*. Tyra Brandelius nämner att där fanns ett valnötsträd som var morfaderns skötebarn och som gav frukt. Området nere vid sjön invigdes en midsommardag och fick heta Johanneslund. Där kunde naturälskaren promenera i skuggan av träden och sitta och njuta av grönskan på en liten kulle, en utbuktning i Vibysjön. Parken vid sjön har varit igenvuxen av sly och har nyligen röjts men ännu kan man hitta gångar utefter landsvägen i den norra delen och ut mot kullen i Vibysjön. En del sträckor är förstärkta med en stenkant. Kanske är det gångar som hävdats sedan Gumaelius tid.

Frukträdgården var omfattande under Gumaelius tid, den låg i sluttningen söder om den gamla prästgården. Vi har antagit att gångarna på planritningen nedan fanns på Gumaelius tid.

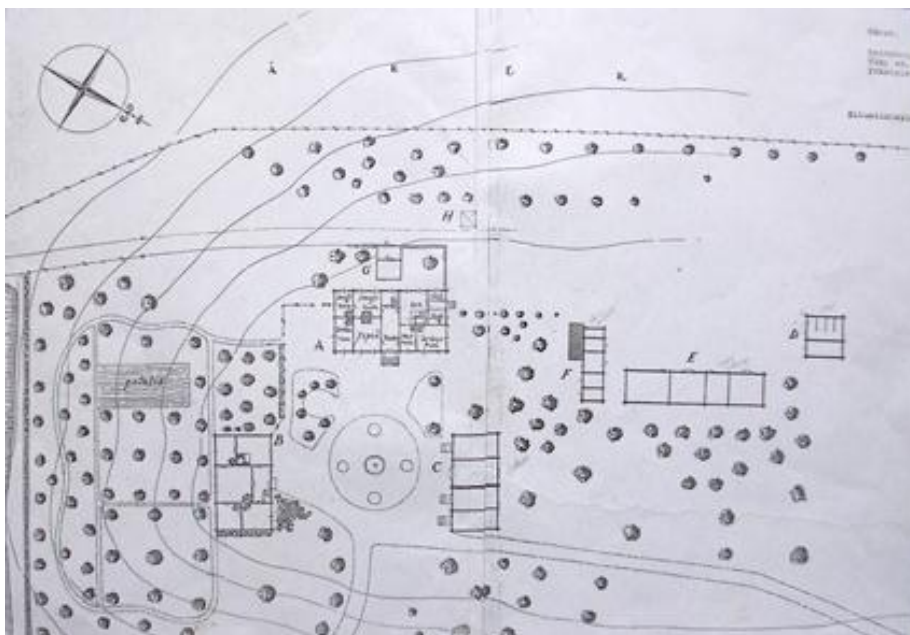

Bild 3 Frukträdgården i sluttningen mot söder med potatisland och ett utvecklat gångsystem (1927).

Det fanns två varmväxthus i Gumaelius trädgård. Växtlistor från 1850 förtecknar ett rikt urval av spännande och exotiska växter (bilaga 3). Det ena växthuset kallar Gumaelius "Östra växthuset". Någon närmare beskrivning var byggnaderna låg finns inte men vi drar slutsatsen att de var placerade i nord sydlig riktning. På kartan från Gumaelius tid (bild 4) syns två byggnader som kan vara de beskrivna växthusen.

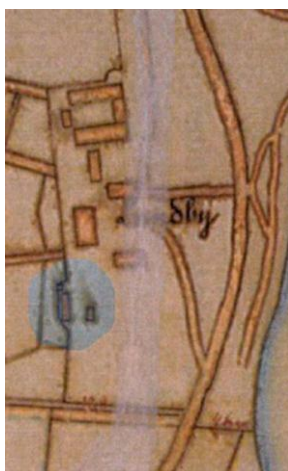
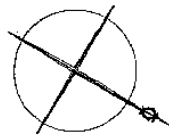

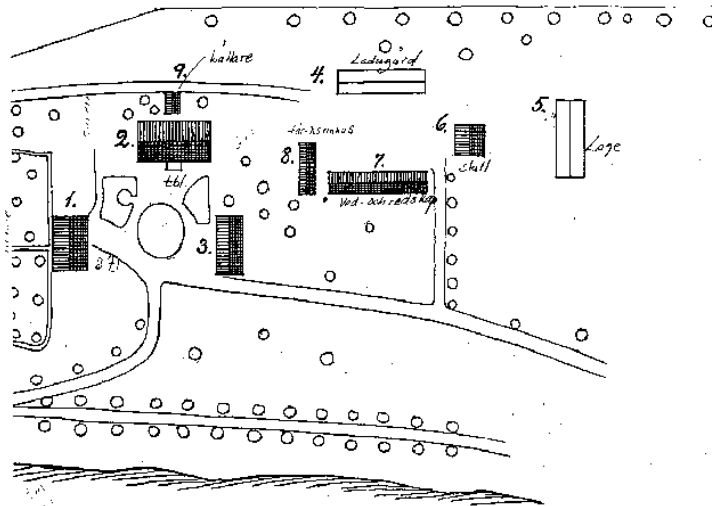
Bild 4 Vi antar att byggnaderna inom den blåtonade markeringen är varmväxthusen från Gumaelius tid

I dagboken (se sid 10) beskrivs arbetet på våren med varmbänkarna, plantbänkar och trädgårdsland, var de fanns vet vi än mindre. Vi utgår från att de fanns samlade i köksträdgården eventuellt i närheten av växthusen. Vanligt på prästgårdar vid den här tiden var att köksträdgården fanns på prästgårdens baksida.

På planritningen, "Rekonstr. av prästgården i slutet av 1800-talet" kan man se hur ladugårdsbyggnaderna var organiserade. Inget av dem finns kvar idag men på den öppna platsen norr om prästgården finns en del husgrunder kvar.

Närke.
Grimstons hd.
Viby sn.
Prästgården / Lantby,

1. Å. mangårdsbyggnad
2. Kyr. - " -
3. Visthusbod
4. Ladugårdslänga
5. Tångeråsa - logen
6. Stall
7. Vedbod och redskapsbod
8. Får- och svinkä
9. Källare.

Rekonstr. av prästgården i slutet av 1800-talet.

Teckenförklaring:

Ännu bevarade byggnader.

Rivna ä. byggnader.

Bild 5 Rekonstruktion av prästgården i slutet av 1800-talet

Tidslinje

1746	Linné passerar Viby under sin västgötaresa
1760	Abraham Samzelius från Hardemo gav ut en Närkeflora, <i>Blomsterkrants av De Allmännaste och märkvärdigaste uti Nerike Befintliga växter hopflätade</i>
1833	Hushållsförening bildas i Viby, skulle främja kunskap inom jordbruk och trädgårdsskötsel, men också nykterhet och sparsamhet
1833	Gustaf Wilhelm Gumaelius valdes till prost i Viby
1834	Gumaelius tillträdde pastoratet i Viby. Thyra Brandelius skriver (Sernader s 138) "Då han tillträdde Viby pastorat och flyttade in i prostgården, fanns där blott en mindre köksträdgård samt en stenig backe med några krusbärsbuskar och några äppelträd spridda här och var, där fåren betade de tunna grässtrån, som växte i tovor"
1835	Gumaelius talar på sockenstämman och från predikstolen, för allmän plantering av nyttiga träd, på gårdar och torp, framförallt fruktträd. Han ordnade så att

- sockenborna kunde köpa träden billigt och såg till att de fattiga genom Svenska trädgårdsföreningen fick dem gratis.
- 1836-38 Gumaelius hade hälsoproblem och som krävde brunnsvistelser, 1838 var han på Porla brunn
- 1837 Gumaelius ordnar en utställning i prästgården med vackra och sällsynta växter samt slöjdalster
- 1837 Gumaelius deltar i en utställning i Örebro med trädgårds- och jordbruksalster. Han kunde bl a visa potatislök, violetta morötter, blå jättekål, 40 olika potatissorter och 12 olika foderrovor!
- 1838 Gumaelius började anlägga drivbänkar och importerade växter från Hamburg
- 1840 Trädgården var fullt utbyggd med två växthus och ett stort sortiment av träd och buskar
- 1840 Gumaelius kallas som medlem i kronprinsessan Josefinas sällskap för inhemsk silkesodling
- Ca 1840 Gumaelius hade ansvar för Svenska trädgårdsföreningens utlandskorrespondans, ordförande var Balzar von Platen
- 1841 Svenska trädgårdsföreningens tidning *Tidskrift för trädgårdsodling och blomsterskötsel* grundas, Gumaelius var redaktör och skrev det mesta själv eller översatte från framförallt tyska, den utkom med endast 4 nummer
- 1841 Gränna rödpäron, Vadstena Vinterbergamotter och ytterligare sju päronsorter i Viby prästgårdsträdgård nämns i ett brev
- 1842 Gumaelius gifter sig med Carolina Geijer från Körtingsberg (f. 1820)
- 1844 Gumaelius blev sekreterare i Örebro läns hushållningssällskap, han gav ut en tidning *Hushållning för Örebro län*. Några få nummer kom ut varav ett handlade om potatisodling.
- 1845 Trädgården rapporteras i ett visitationsprotokoll, ”*vara utmärkt - välvårdad och förbättrad*”, bl a fanns två humlegårdar med 300 stänger.
- 1846 Gumaelius skildrar i en dagbok bl a hur man anlägger en plantbänk (se sid 10). I ett brev skildras också hur han gräver djupt för sparrissängar.
- 1847 kunde man läsa i uppsalatidningen *Correspondenten* en skildring av *Crinum amabile*, Giant spider lily, en sällsynt slags amaryllis som fanns i växthus vid Viby prästgård. Växthuset var öppet för allmänheten.
- 1853 Familjen Gumaelius flyttade till Örebro. Tyra Brandelius skriver i samband med flytten från Viby (Sernander s 142) ”*På båda sidor om den breda gången som gick ner till sjön hade om sommaren tusentals rosor i alla färgnyanser, från gräddvita till djupt så röda att de verkade*

nästan svarta. Han mindes ännu sin stolthet och glädje då han äntligen lyckats få fram dem”.

- 1861-12/28 fanns att läsa i Askersunds tidning ett upprop till bildandet av en trädgårdsförening i Örebro län författat av Carl Åkerhjelm och undertecknat av bl a Gumaelius:
- ”... Både enskilda boningar och offentliga platser skall kunna utan stor svårighet, kostnad och tidsutdräkt omgivas av de härligaste planteringar. Där nu marken är kal och ful kan den inom få år vara rikt planterad, lummig och skuggrik, och där boningshuset nu står ensligt och utan skydd mot vindarna, skall det innan kort kunna bliva omgivet av fruktträdgård, blomsterängar och lunder, till både stor nytta och trevnad. Den bördiga, men ännu tämligen kala närkeslätten, skall på detta sättet efterhand och inom en ej alltför lång tidsrymd förvandlas till en stor sammanhängande parkanläggning där frodiga åkrar och grönskande ängar infattas av skogslunder och fruktgivande trädgårdar, samt prydliga blomsteranläggningar och lummiga lövdungar omgiva de täcka hemmen”*
- 1866 Carl Hartman tackar Gumaelius för bidrag till sin bok *Landskapet Nerikes Flora*
- 1931-06/15 Rutger Sernander inventerar prästgårdsträdgården. Han skriver att *”här finns kombinationer som ingen annan än en botanist eller driven växtamatör kunnat skapa”*. Vidare, *”Av de grundlinjer som finnas kvar är det tydligt, att den engelska parkstilen närmast föresvävat Gumaelius vid planeringen av slutningen mot lunden och Vibysjön.”* Han framhåller också att prästgårdsträdgården i Viby stod i en särklass för sig inom landskapet.
- 1938 – 55 Axel Haerberger, växtintresserad präst bodde i Viby prästgård. Han planterade bland annat fyra pelarekar söder om nuvarande prästgård.
- 1977 KG Nilson inventerar, skriver *Kärlväxter i Vibysöcken*
- 1982 Jan Mårtensson beskrive prästgårdsträdgården i sin bok *Utsikt från min trappa, ”Det hela är ett litet vackert, snart hundraårigt minne av G.W. Gumaelius, ej utan sitt intresse och bör för framtiden noga vårdas”*
- 2005 Familjen Ingrid och Benjamin Lundqvist flyttar in i Viby prästgård
- 2012 Växtinventering i Leaderprojekt

Gumaelius trädgårdsdagbok från början av mars till slutet av juni 1846

Originalen till Gumaelius odlingsdagbok finns i bilaga 4.

Datumen har i det följande skrivits på samma sätt som Gumaelius gjorde i sin dagbok. Det innebär att 0:8 april är onsdagen den åttonde april 1846.

I början av mars lades de första varmbänkarna – morötter, spenat, sallat, rädisor och krasse.
S (söndag):15 april hade vi rädisor.

O:8 april Grävdes sparrissängarna med litet gödsel – samt pålades ett par tums (1 tum = 2,47 cm) tjockt mosand.

T:16 Uppskottades den gamla gödseljorden ur plantbänkarna, av denna jord sållades och finharpades (harpa = sortera) på landet vid parterren, dit bars också gammal matjord, torvjord och sand vilket allt hopskottades till rabattpåfyllning, färsk hästgödsel från stacken kördes och lades därav en hög bädd till blombänkarna, lådan och fönstren pålades.
Borttagning av torra växter och pinnar från rabatterna.

O:17 Lades gammalt löv i botten på plantbänkarna, därpå gammal hästgödsel en kärra på 4 alnar (1 aln = 59,4 cm) lång bänk – tilltrampas – därpå den gamla gödseljorden efter harpningen – ovanpå 4 tum hög matjord av den gamla (som legat i hög täckt med löv över vintern) denna krattas väl, nedtryckes kring kanterna, överstrykes med strykbrädet klappas och pressas hål för kålfröet, sedan det är nedlagt överfälls jord tjockt som en 6 skillingslant och klappas åter. – Gödsel färsk kördes en bädd till gurkbänkarna.

M:20 Provades gödselns värme i blombänken – den var jämn – nedtrampades väl – därpå ställdes lådan, och ifylldes en kvarter (1 kvarter = 14,84 cm) hög bänkjord – vilken vid middag omarbetades till jämnare värmning – och efter ditlades ½ kvarter högsållad jord. – Gödsel kördes till de nedre plantbänkarna – jord harpades. (*oläsligt men troligen ett namn*) hämtade 40 björkar vid Wärsta.

T:21 Togs upp gropar i parken och planterades björkarna – på morgonen. Förmiddagen lades blomsterfrön i bänken. Grävdes upp Cikoriarötter, fylldes jord i bänkarna.

O:22 Trädplantering på morgon – frösåning i bänkarna av mejram, timjan, tidig blomkål, spansk lök

T:23 Trädplantering, vattning – gurkplantors omsättning i bänk, grävning av landet nummer 15.

F:24 Lövräfsning – jordharpning – putsning på landet nr 15 fröstockars ditsättning (fröstockar betyder sannolikt att det var sockerbetor)

(?) Lades vitkålsfrö, såning av spenat och ärtläggning

L:25 Skräpräfsning och hopläggning på vitkålslandet – jordharpning - vattning på träden och blombänk.

M:27 Körning av sand till rabatter och de sista sparrissängarna - harpning.

T:28 Körning på landen nr 6 och nr 4 samt södra sträckan - jordharpning.

O:29 Grävning och jordfyllning på rabatterna vändning i första bänkarna.

T:30 Rabattgrävning putsning

F:1 maj dito, dito planteringar

L:2 dito, dito

M:4 uppkörning av landen

T:5 påfyllning och grävning på rabatter

O:6 Jordgubbsplantering och törnros

L:9 Grävning av nr 3, besåning därpå av en säng spenat, 1 persilja, 2 morötter, 3 rödbetor, 2 sockerärter, nr 20 grävning på snedden, läggning av 9 kvarter (1 kvarter = 32,7 cl) gröna åkerärtor. Buskplantering.

M:11 nr 19 grävdes, lades med *nalska?* bönor. Nr 18 uppgrävdes Cikorian.

T:12 Rabattgrävning, påfyllning, grävning av nr 7 till en del.

O:13 Fortsättning med nr 7 samt läggning av 2 sängar palsternacka 1 vitlök (sönderdelade löken samt frö). 3 rödlök i små hål efter snöre två tum ifrån varann 5 ränder på sängen *efter ympning?*

T:14 Nedhuggning av gamla träd, plantering av nya. Grävning av nr 1, såning av *com? Frö* på 3 sängar, trädskolning

F:15 Grävning av nr 13, läggning av morötter.

L:16 Grävning av nr 12, läggning av morötter, nr 21, läggning av 1 stop (1 stop = 1,3 l) gröna ärtor till *2/3 land*

M:17 Grävning av nr 9, morötter, därpå körning av nr 14, såning där av 1 ¼ kanna (1 kanna = 2,62 liter) Himalaja korn (gammal sort ev en av de första i Sverige, den har tunt fröskal) grävning av nr 18, Cikoria, ärtor

T:18 Grävning och jord på rabatterna

O:19 Grävning på nr 6 (bondbönor)

T:20 Nr 2, bruna bönor 3 kvarter, nr

F:21 Perlbönor 4 sängar 1/4 skålpund (1 skålpund = 425 g) skyffling

L:22

M:24, T:25, O:26, T:27 Putsning av trädgård, park, gård

F:28 Hamplandet kördes, krattades rensades två gånger.

L:29 Trädplantor 420 st satte jag ut. Kållanden nr 16-17 vändes - grävdes – sattes med vitkål nr 8 dito med blomkål

T:2 juni Hamplandet no 5 + plantor för försäljning blomplantor

O:3 Hamplandet, blomplantor

T:4 Dito, gödning därpå såning – blomplantor

F:5, L:6, M:8, T:9, O:10, 11,12,13 15, 16, 17, 18, 19, 30 ärtrensning ? allmän rensning, blomstickning, skyffling, putsning, torra grenars borttagning, vattning. Trädskolan

Analys av trädgårdsdagbok och växtinventeringar

Trädgårdsdagbok

Arbetet i trädgården om våren var intensivt, redan i mars satte de igång, kan vi läsa i Gumaelius dagbok. Från 9 april får vi följa utvecklingen i stort sett varje dag utom på söndagarna. Man hade bråda dagar först med att ordna med varmbänkar och sedan förbättring av jord till sparrissängar, rabatter och plantbänkar.

Trädgårdslanden är numrerade och kan ha varit så många som 21 st. Men vi vet förstås inte hur stora landen var.

Arbetet med plantbänkarna skildras ingående. Först lades gamla löv i botten sedan en kärra gammal, brunnen gödsel. Detta trampades samman och man lade sållad gödseljord och matjord på. Matjorden krattades, klappades, trycktes till kring kanterna och jämnades till. Till sist gjordes hål för kålfröna, som såddes, täcktes med jord och som trycktes samman.

40 björkar planterades i park och trädgård. I slutet av maj skriver GW *"Trädplantor 420 st satte jag ut"* Sannolikt fanns en plantskola vid prästgården, han skriver i juni och allra sist i dagboken om *"Trädskolan"*.

För kopia av dagboken i original se bilaga 4.

Växtinventering 2012

Tre kunniga personer inom trädgård och botanik har gett oss möjligheten att förstå hur trädgård och park vid Lundby prästgård har utvecklats genom tiderna, G W Gumaelius , Rutger Sernander och Karl Gustaf Nilsson. Växtinventeringen 2012 har gjorts med andra förutsättningar och andra förtecken. Det är ett delprojekt inom Leader Mellansjöländet med deltagande av idéella krafter från trakten. Ett ambitiöst arbete att inventera trädgård och park har utförts av en grupp på ca 14 personer med varierande kunskaper i botanik. Resultatet redovisas på bilaga 1 och ger en utmärkt bild av vad som idag växer i prästgårdsträdgården. Växtnamnen är angivna på svenska och utifrån 2012 års inventering kan preciseringen av växtarter fortsätta med hjälp av bl a Programmet för odlad mångfald (POM, se sid 15).

Vi kan konstatera att de flesta växter som Sernander 1931 nämner som speciella för Viby finns kvar. Att dessa växter får fortleva på platsen är av yttersta vikt. De finns först och främst på den plats som vi föreslår kan heta, Via Botanica (se sid 14).

Ett antal ovanliga rosor har hittats framför allt på den plats vi kallar Rosenbacken. Dessutom finns hela fem exemplar av den så kallade Vibyrosen utmed Via Botanica.

De bärbuskar och fruktträd som hittats kan vara rester från GW:s tid och bör sortbestämmas med hjälp av POM.

Vi kan bara spekulera om anledningen till att det finns humleplantor i Johanneslunden. En teori är att humlegården med de 300 humlestörarna på GW:s fanns på annat ställe i trädgården. När åkrarna rationaliserades kan humle kommit med fyllnadsmassor ned till

Johanneslunden. Man kan också anta att Johanneslunden till viss del bildats i samband med sjösänkning och att man då fyllt på med fyllnadsmassor för att stabilisera marken.

För karta över inventeringen se bilaga 1, denna karta finns även i A1 format.

Gumaelius växtinventering

Slående med Gumaelius stora växtlista (bilaga 2) är självklart den totala mängden växter men också mängden sorter av specifika arter t ex 81 olika sorter pelargoner, 21 olika sorters kaktusar, 47 olika sorters kamelior, 80 olika sorters dahlior och 20 olika sorters rosor. I en annan lista, *Kalljordväxter och krukväxter* (bilaga 3) finns 45 olika sorters rosor. Här finns varm- och kalljordsväxter, prydnadsväxter och nyttoväxter om vart annat. Vad som är vad är ju inte heller självklart när fyra sorters rabarber listas, runda röda, fyrkantiga röda, runda violetta och fyrkantiga violetta.

Blåhallon finns med på listan och än i dag växer den vid prästgården. Enligt Hammarströms *Nerikes flora* från 1852 fanns den på "Holmen i Vibysjön". Kanske hämtade Gumaelius plantor till trädgården därifrån?

Rosa liljekonvalj finns med på listan men rosmarinbened ved finns inte med. Om Vibyrosen finns med kan vi inte uttyda. Den kan inrymmas under "*Rosa pimpinellifolia div färger*" men mer preciserat sortnamn finns inte angivet.

När vi hittade växtlistan i arkivet var det nästan som att lukta på fröpåsar om våren. Man kan tänka sig glädjen och entusiasmen över alla dessa växter och sprängkraften i dem. Framtidsro då, bakåtblickande nu?

För växtinventeringslista i original se bilaga 5. Dessutom fanns ytterligare ett antal växtlistor i arkivet, dessa har vi med som bilaga 3.

6 Förslag till namn på trädgårdens delar

Utifrån inventeringen och kunskapen om hur det bör ha sett ut på Wilhelm Gumaelius tid är en uppdelning av Viby park och trädgård i sju olika områden lämplig. Vi har unnat oss nöjet att benämna de olika delarna, Via Botanica, Ladugårdsbacken, Gårdsplanen, Frukträdgården, Växthus och Köksträdgården, Rosengången och så förstås Johanneslunden.

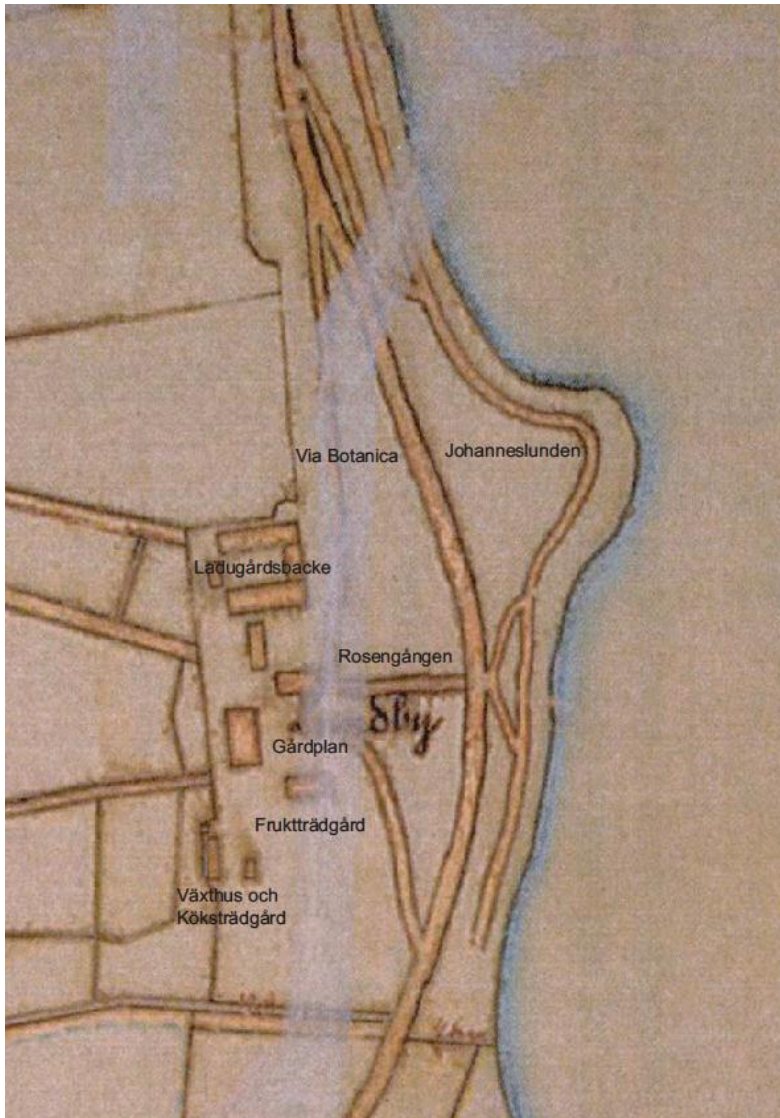

Bild 6 Förslag till benämning av trädgården och parkens olika delar

7 Att arbeta vidare med teoretiskt och *praktiskt*.

Växthus

Hur såg Gumaelius växthus ut och var låg de? Hur värmdes de upp? Hur kan man finansiera en återuppbyggnad? Hur ska anläggningen skötas och hur skall skötseln organiseras/finansieras?

Återuppbyggnad av växthus

Köksträdgård

Växtlistor finns. Hur såg köksträdgården ut och var låg den? Odlingsbänkar?

Återuppbyggnad av köksträdgård och odlingsbänkar.

Fruktträdgård

Växtlistor över fruktträd som funnits i trädgården finns, vilka kan man återplantera? Är de härdiga? Finns de att köpa? Kan man beställa från t ex Julita? Vilken storlek på träd skall man plantera?

Vad skall växa under fruktträden?

Plantering av fruktträd.

Anläggning av gångar enligt ritning över fruktträdgården (planritningens datering!).

Gårdsplanen

Gårdsplanen tillhör sannolikt den del som förändrats mest genom tiderna. Rimligt kan vara att låta gårdsplanen även i fortsättningen utformas efter sin tid och sina behov.

Gumaelius Rosengång

Hur såg gången ut? Växtlistor över ett stort antal rosor finns. Vilka är rimliga att återplantera? De rosor som växer i trädgården idag behöver artbestämmas. Samarbete med rosensällskap och rosenspecialister är nödvändigt.

Återuppbyggnad av mur, gång och trappa. Återplantering av rosor.

Via Botanica

Här skall man gräva och ändra så lite som möjligt, endast försiktigt se till att lundkaraktären med rosmarinbened och rosa liljekonvalj bevaras.

Gallring, återskapa parkkaraktär. Skyltning med beskrivning av de speciella växterna.

Johanneslunden

Återuppbyggnad av gångarna som finns på karta från GW:s tid (bild 1). Succesiv återuppbyggnad av lunden med ädla lövträd, genom gallring och återplantering.

Ladugårdsbacken

Här kan man försöka att frilägga husgrunder så att gårdsstrukturen framträder. Kulturväxter bevaras.

Samarbete med "Programmet för odlad mångfald" POM

POM samordnas av Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp och är ett nätverk där flera olika organisationer och myndigheter ingår t ex friluftsmuseerna, de botaniska trädgårdarna, fritidsOdlingens Riksorganisation, Jordbruksverket och Riksantikvarieämbetet. Genom POM kan man få artbestämning av växter. Man skickar växten på en måndag så att brevet når POM under arbetsveckan medan växten är färsk. Mer info finns på www.pom.info.

8 Källförteckning

Litteratur

- Bucht m fl (1989) *Perennaboken med växtbeskrivningar*, LT:s förlag
- Dunér Katarina och Sten (2001) *Den gyllene trädgården*, Stockholm, Fält & Hässler
- Flink Maria, (1994) *Tusen år i trädgården – Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*, Värnamo, Torekällbergets museum
- Giertz Martin (2009) *Svenska prästgårdar*, Carlssons bokförlag
- Hamnström m fl (1852) *Nerikes flora*, N M Lindhs boktryckeri, Örebro
- Havens planteskoleleksikon, traer og buske*, 1978 och 1980
- Hartman Carl (1866), *Landskapet Nerikes flora...* N M Lindh, Örebro
- Länsstyrelsen, Örebro län, (2011-12-19) *Byggnadsminnesförklaring av Lundby prästgård, Lundby 1:4, Viby socken, Hallsbergs kommun, Närke, Örebro län, Dnr 432-5719-2011*
- Nilsson Karl Gustaf (1978) *Kärlväxter i Viby socken*, Hallsbergs kulturnämnd
- Nilsson Sture (1978), *Sällsamheter i Närke*, Raben & Sjögren
- Lignoser i Alnarpsparken och Lunds botaniska trädgård*, Stencil ISSN 0282-5023. 86:9
- Mitchell Alain (1974) *Nordeuropas träd*, svensk bearbetning
- Sernander Rutger (1933) *Parker och trädgårdar i det gamla Närke*, Stockholm, Saxon & Lindströms förlag AB:s tryckeri

Muntliga källor

- Lenander Anne- Marie
- Lundqvist Benjamin
- Lundqvist Ingrid
- Nilsson Karl Gustaf

Opublicerat material

- Lenander Anne-Marie och Svärd Björn, *Prosten Gustaf Wilhelm Gumaelius, en levnadsteckning*, en bo som bygger på manuskriptet utkommer troligen under 2012

Övriga källor

- Askersund tidning (1861-12-28)
- Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län

Bilder

- Omslagsbild, Rutger Sernander, *Parker och trädgårdar i det gamla Närke* (1933) s 138
- Bild 1 karta, Landsarkivet (troligen mitten - slutet av 1800-talet), bearbetning B Holmlund
- Bild 2 fotografi, Landsarkivet, (troligen mitten - slutet av 1800-talet)
- Bild 3 situationsplan, Nordiska muséets arkiv (1927)
- Bild 4 karta, Landsarkivet (troligen mitten - slutet av 1800-talet), bearbetning B Holmlund
- Bild 5 Rekonstruktion av prästgården i slutet av 1800-talet
- Bild 6 karta, Landsarkivet (troligen mitten - slutet av 1800-talet), bearbetning K Bäärnhielm